

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מטות-מסעי, תשע"ה
מספר 1128

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הנדר: כלי לעבודת ה' או מכשיר לפגיעה בזולת – בין המקרא למשנה

רבקה רביב

פרק ל בספר במדבר עוסק בדיני הפרת נדרים שנדרה הבת בבית אביה והאישה בבית בעלה, והוא מעורר עניין בשאלת מעמד האישה בכלל ובמקורותינו בפרט.¹ בדברים שנביא להלן, נבקש לבחון את הפרשה הזאת בהקשר רחב, במקומן של פרשיות נדרים שבמקרא,² ומאוחר יותר בעיצובן במשנת נדרים.

הנדר מוצג במקרא כפעילות חיובית, החל מנדרו של יעקב בבית אל (בר' כח: כב), נדרי הקרבנות (וי' ז: טז; וי' כב: יח, כא, כג; וי' כג: לח), ובפרט בפרק כז, החותם את ספר ויקרא, העוסק כולו בהחלטות דתיות שהאדם מקבל על עצמו להתנדב מרכושו למקדש, נוסף על ההתחייבויות הנורמטיביות הנזכרות בפרקים הקודמים. מפרשת ערכין וחרמין שבסוף ספר ויקרא, לאחר כל פרשיות המצוות שנחתמו בפרשת הברכות והקלות, נמצאנו למדים שהאדם יכול להתגדר ולהעפיל בעבודת ה' גם מעבר למצוות המוטלות על הכול, וההתחייבויות שהוא לוקח על עצמו אינן בגדר תוספת אסורה על המצוות אלא מצוות של ממש: "אַלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּהַר סִינַי" (וי' כז: לד). וזה לשון רש"י הירש בעניין זה (וי' כז: לד):

"אַלֶּה הַמִּצְוֹת" וגו'. פסוק זה חוזר ומסיים את ספר תורת כהנים, והרי הוא כולל גם את הפרק על הקדשות והערכות במסגרת מצוות ה'. סיום דומה - אך לא זהה - כבר נאמר בסוף הפרק הקודם (פסוק מו), ושם סקר וסיכם את כל שאר מצוות הספר. הדינים העיקריים של הפרק הזה מתייחסים לנדרי הקדש. הללו מסורים לרצונו החופשי של האדם, ומשום כך אין הם כלולים במצוות שסוכם בסוף הפרק הקודם, שהרי אין הם תכלית הברית שה' נתן 'בינו לביננו'. אף על פי כן גם הם מצוות שנאמרו לישראל מפי ה' ביד משה. נדר ההקדשה איננו חובה. אך משיצא הנדר מפי האדם, הרי הוא נתון לדרישות ההלכה האלוהית כשאר כל המעשים של חיינו.

ואמנם מפרשת נדר נזירות שבספר במדבר עולה מפשט הכתובים דמיון בין מעלת הנזיר לבין מעלת כוהן גדול: שניהם אסורים מלהיטמא למת, אף לקרובים המותרים לכוהנים; על שניהם נאמר "קִדְשׁ יִהְיֶה [...] פִּי נֶזֶר אֱלֹהִים עַל רִאשׁוֹ" (במ' ו: ה-ו), "קִדְשִׁים יִהְיוּ" (וי' כא: ו), "פִּי נֶזֶר שְׁמֶן מִשְׁחַת אֱלֹהִים עָלָיו" (וי' ו: יב).³ ללמדנו שכל אדם מישראל יכול להעפיל למעלת קדושת כוהן גדול.

הנדרים מוצגים במקרא על פי רוב כהבטחות הניתנות בשעת מצוקה, כגון: נדרו של יעקב בשעה שברח מפני עשיו אחיו, נדרם של בני ישראל בעת המלחמה במלך ערד (במ' כא: ב), נדרה של חנה העקרה (שמ"א א: יא), נדר מלחי הספינה הנוטה לשקוע (יונה א: טז), נדרי הנוטים למות בתהילים קיז ועוד.

רמז לבעיה בנדירת נדרים והסתייגויות מהם עולה מספר דברים (כג: כב-כד) ומספר קוהלת (ה: ג-ה). ההסתייגות קשורה לקושי לקיים את הנדר. סיפורו של יפתח (שו' יא: ל-לא) מוכיח שיכולה להיות בעיה גם

* נכתב לע"נ חמי היקר, ר' ישראל רביב ז"ל שנלקח לבית עולמים בכ"ח באדר תשע"ה

¹ ד"ר רבקה רביב, מרצה ליהדות במכללת "אורות ישראל" ובאוניברסיטת בר-אילן, המדרשה.

² כבמאמריהם של י' פליישמן (דף שבועי תשס"ט) וג' ברזילי (דף שבועי תשס"ג).

³ ניתן לראות במיקומה של פרשת הפרת נדרי הבת והאישה בחומש במדבר כהקדמה לסיפור בקשתם של שבטי ראובן וגד להתנחל בעבר הירדן. הכלל השווה את הסיפור עם הפרשה הזאת מוצג בראשה: "אִישׁ פִּי יִדַּר נֶדֶר לֵה' אוּ הִשְׁבַּע שְׁבַעַה לְאִסָּר אִסָּר עַל נַפְשׁוֹ לֹא יִחַל דְּבָרוֹ, כָּכָל הַיָּצֵא מִפִּיו יַעֲשֶׂה" (במ' ל: ג). ובסיפור בני ראובן וגד: "וְהַיָּצֵא מִפִּיכֶם תַּעֲשׂוּ" (במ' לב: כד).

הנביא עמוס משווה את הנזיר לנביא: "וְאֶקִּים מִבְּנֵיכֶם לְנָבִיאִים וּמִבְּחֹרֵיכֶם לְנָזִירִים" (עמ' ב: יא). גישה חיובית משתמעת מפירוש רמב"ן לפרשת הנזיר (במ' ו: יד), ובמקביל את גישתו לסגפנות ולהימנעות מן המותרות (וי' יט: ב).

בניסוח הנדר. מדברי ירמיהו מסתבר שכמו שהיו נדרים לעבודת ה', הייתה פעילות לעבודת האלילים, והנדר לא יוחד לעבודת ה' בלבד (יר' מד:כה). פרשת הפרת נדרי הבת והאישה בספר במדבר עשויה לרמז על בעיה אחרת: הנדרים עלולים לפגוע במרקם היחסים במשפחה. פליישמן הצביע על היבטים אחדים העלולים להיפגע עקב נדרי הבת והאישה: נדרים שעלותם הכלכלית היא מעבר ליכולת המערכת המשפחתית לעמוד בהם, נדרים המונעים מן האישה להתמסר לתפקידיה המשפחתיים, ונדרים העלולים לפגוע במערכת הזוגית.⁴ ואם דברינו נוכחים, יכולה פרשת נדרים לשמש מפתח להבנת דרך עיצוב פרשיות הנדרים במשנת נדרים. כל מי שלומד את המסכת הזאת, מהתרשם שבעלי המשנה הסתייגו מן הנדרים, ראו בהם תופעה שלילית, ורצו לצמצם את השימוש בהם.

המשנה מציגה מספר רב של נדרים שעולה מהם ניחוח של סכסוכים ואלימות. נציג להלן כמה מהם.

הנדר מונע מחברו את האפשרות שיארח אותו או שיתארח אצלו:

נדרים א,ד: האומר: קרבן עולה מנחה חטאת תודה שלמים שאיני אוכל לך.⁵

נדרים ג,יא: קונם [...] שאיני נהנה לישראל.⁶

נדרים ד,א: אין בין המודר הנאה מחבירו למודר הימנו מאכל אלא דריסת הרגל וכלים שאין עושין בהן אוכל נפש. המודר מאכל מחבירו לא ישאלנו נפה וכברה ורחים ותנור, אבל משאיל לו חלוק וטבעת וטלית ונזמים וכל דבר שאין עושין בו אוכל נפש. מקום שמשכירין כיוצא בהן - אסור.

נדרים ד,ד: המודר הנאה מחבירו ונכנס לבקרו, עומד אבל לא יושב, ומרפאהו רפואת נפש אבל לא רפואת ממון, ורוחץ עמו באמבטיא גדולה אבל לא בקטנה, וישן עמו במטה.

הנדרים פגעו לעתים ברקמת היחסים היפה שרצתה התורה להתקין בעזרת המצוות, כמו למשל בנוגע להנאה מיכול השביעית (נדרים ד,ה):

המודר הנאה מחבירו לפני שביעית לא יורד לתוך שדהו, ואינו אוכל מן הנוטות. ובשביעית אינו יורד לתוך שדהו, אבל אוכל הוא מן הנוטות. נדר הימנו מאכל לפני שביעית, יורד לתוך שדהו, ואינו אוכל מן הפירות. ובשביעית יורד ואוכל.

הנדר פגע לעתים ביכולתו של מי שנזקק לעזרת רכוש הזולת:

נדרים ד,ו: המודר הנאה מחבירו, לא ישאלנו ולא ישאל ממנו, לא ילונו ולא ילוה ממנו, ולא ימכור לו ולא יקח ממנו

נדרים ד,ז: המודר הנאה מחבירו ואין לו מה יאכל, הולך אצל החנוני ואומר: איש פלוני מודר ממני הנאה, ואיני יודע מה אעשה, והוא נותן לו, ובא ונוטל מזה.

המשנה מתייחסת למי שנודר בעקבות סכסוך בין שכנים או בין שותפים (נדרים ה,א):

השותפין שנדרו הנאה זה מזה אסורין ליכנס לחצר. רבי אליעזר בן יעקב אומר: זה נכנס לתוך שלו וזה נכנס לתוך שלו, ושניהם אסורים להעמיד שם רחים ותנור ולגדל תרנגולים. היה אחד מהם מודר הנאה מחבירו - לא יכנס לחצר.

המשנה מתארת מקרים שבהם האדם אוסר הנאת קרובי משפחתו מרכושו. במילים אחרות, הנדר שימש כלי להעמיק סכסוכים משפחתיים, וממשנה אחת משתמע שהיה צורך בהסדר מיוחד בכדי שהאב לא יהיה מנוע מלהשתתף בסעודת הנישואין של בנו בגלל נדר (נדרים ה,ו):

מעשה באחד בבית חורון שהיה אביו מודר הימנו הנאה, והיה משיא את בנו, ואמר לחברו: חצר וסעודה נתונים לך במתנה, ואינן לפניך אלא כדי שיבא אבא ויאכל עמנו בסעודה. אמר לו: אם שלי הם, הרי הם מוקדשין לשמים. אמר לו: לא נתתי את שלי שתקדישם לשמים. אמר לו: לא נתתה לי את שלך, אלא שתהא אתה ואביך אוכלים ושותים ומתרצים זה לזה, ויהא עון תלוי בראשו.

יש משניות שעולה מהן שהבעלים ניסו לפגוע בנשותיהם בעזרת נדרים:

על ידי נדר שלא לקיים יחסי אישות עם האישה (נדרים ב,א): האומר לאשתו: קונם שאיני משמשך - הרי זה ב"לא יחל דברו"

על ידי נדר שלא ליהנות ממעשי ידיה (נדרים ז,ז-ח): האומר לאשתו: קונם מעשה ידיך עלי - קונם הן [...] שאת עושה איני אוכל עד הפסח, שאת עושה איני מתכסה עד הפסח.

באיום על האישה בנדר אם תלך לבית אביה בלא רשות בעלה (נדרים ז,ט): שאת נהנית לי עד הפסח, אם תלכי לבית אביך עד החג.

המשנה מספרת על איש שמנע מאשתו הנאה ממנו בנדר, מתוך כוונה להשיג בעזרת הנדר פטור מחובתו לתת לה את כתובתה (נדרים ט,ה):

⁴ ראו: י' פליישמן, "מדוע הותר לאב להפר את נדרי בתו ולבעל להפר את נדרי אשתו?", דף שבועי תשס"ט.

⁵ פירוש המשנה לרמב"ם (נדרים א,ד): "גם בדבר זה כוונתו שאם אמר לו קרבן שאני אוכל לך, עולה שאני אוכל לך וכו', שאסור לו לאכול אצלו כלום".

⁶ ברטנורא: משל לישראל.

ומעשה באחד שנדר מאשתו הנאה, והיתה כתובתה ארבע מאות דינרין, ובא לפני רבי עקיבא, וחייבו ליתן לה כתובתה. אמר לו: רבי, שמנה מאות דינרין הניח אבא, ונטל אחי ארבע מאות ואני ארבע מאות, לא דיה שתטול היא מאתים ואני מאתים? אמר לו רבי עקיבא: אפילו אתה מוכר שער ראשך, אתה נותן לה כתובתה. סופו של המעשה: האיש התחרט על נדרו, והתיר לו ר' עקיבא את נדרו, והגירושין לא יצאו אל הפועל. המשנה מספרת על גברים שניסו להתחמק מהצעת נישואין לא רצויה באמצעות נדר של ייהנו מן האישה שהיו אמורים להתחתן אתה:

נדריים ז, ג: אמר: קונם שאיני נושא את פלונית, שאביה רע.
 נדריים ז, י: קונם שאיני נושא את פלונית כעורה [...] ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הנייה, והכניסוה לבית רבי ישמעאל ויפואה. אמר לו רבי ישמעאל: בני, לזו נדרת? אמר לו: לאו. והתירו רבי ישמעאל.
 המשנה מספרת על נדרו של אב כלפי חתנו (נדריים יא, ח):
 המודר הנאה מחתנו, והוא רוצה לתת לבתו מעות, אומר לה: הרי המעות האלו נתונים לך במתנה, ובלבד שלא יהא לבעליך רשות בהן אלא מה שאת נושאת ונותנת בפיוך.⁷
 גם נשים נדרו הנאה מקרובי משפחתן עקב סכסוך משפחתי (נדריים יא, יא):
 קונם שאיני נהנית לאבא ולאביך, אם עושה אני על פיוך; שאיני נהנית לך, אם עושה אני על פי אבא ועל פי אביך.

מן המשנה עולה כאבם של בעלי המשנה על השימוש לרעה שעשו הבריות בנדריים (נדריים ט, ד):
 ועוד אמר רבי מאיר: פותחין לו מן הכתוב שבתורה, ואומרים לו: אילו היית יודע שאתה עובר על "לא תקום ועל לא תטור" (וי' יט: יח) ועל "לא תשנא את אחיך בלבבך" (וי' יט: יז), "ואהבת לרעך כמוך" (וי' יט: יח), "וחי אחיך עמך" (וי' כה: לו), שמא יעני ואין אתה יכול לפרנסו. אמרף אילו הייתי יודע שהוא כן לא הייתי נודר - הרי זה מותר (נדריים ט, ד).

הרב יעקב נגן⁸ הטעים שהתרוקנות הנדר מהיותו כלי לקדושה והתעלות בעבודת ה' קשורה לחורבן המקדש ולהפסקת הקרבנות. מכל מקום, התהליך העולה מן המעבר מן המקרא אל המשנה מעיד לדעתי בעיקר על יכולתו של האדם להשתמש לרעה בחפצי מצווה, לקחת כלים רבי עצמה ומחוללי קדושה ולחללם ברוע גדול. על רקע זה, מובנת ההסתייגות הגורפת של חכמי התלמוד מן הנדריים (נדריים כב ע"א):
 ר' נתן אומר: הנודר כאילו בנה במה, והמקיימו כאילו מקריב עליו קרבן [...] דאמר שמואל: אף על פי שמקיימו - נקרא רשע.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
 כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
 עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁷ מפורסם סיפורו של כלבא שבוע, שבעזרת נדר אומלל פגע בבתו ובחתנו במשך שנים (כתובות סב ע"ב; אבות דרבי נתן, הוספה לנוסחא א, פרק ח).

⁸ יעקב נגן, "נדרי רשעים - מסכת נדריים, פרק א, משנה א, באתר ישיבת עתניאל.